

В. І. Труба

кандидат юридичних наук, професор,
декан економіко-правового факультету
Одеського національного
університету імені І. І. Мечникова

ВИЗНАННЯ ШЛЮБУ НЕДІЙСИМ АБО ПРИПИНЕННЯ ШЛЮБУ — СКЛАДНОЩІ ВИБОРУ

Для укладення шлюбу завжди необхідним є дотримання встановлених законодавством умов. На сьогодні відповідно до СК України це — досягнення шлюбного віку (ст. 22), добровільність шлюбу (ст. 24), одношлюбність (ст. 25), дотримання умов щодо укладення шлюбу для осіб, які не можуть перебувати у шлюбі між собою, а саме заборон перебувати у шлюбі: осіб, які є родичами прямої лінії споріднення; рідних (повно- рідних, неповнорідних) братів і сестер; двоюрідних братів та сестер, рідних тітки, дядька та племінників, племінниць; рідної дитини усиновлювача та усиновленої ним дитини, а також дітей, які були усиновлені усиновлювачем у разі, якщо не було рішення суду щодо надання права на такий шлюб; усиновлювача та усиновленої ним дитини, якщо не було зареєстровано скасування усиновлення (ст. 26). Порушення вимог, встановлених названими статтями, є підставою для визнання недійсності шлюбу (ч. 1 ст. 38 СК України).

Крім цих вимог, законодавством встановлено також інші, порушення яких може стати підставою для визнання недійсності шлюбу, зокрема — взаємна обізнаність наречених про стан здоров'я (ст. 30 СК України). Так, відповідно до ч. 5 ст. 30 СК України приховування відомостей про стан здоров'я одним з наречених, наслідком чого може стати (стало) порушення фізичного або психічного здоров'я іншого нареченого чи їхніх нащадків, може бути підставою для визнання шлюбу недійсним.

Але наявність самої хвороби не вважається підставою для відмови в реєстрації шлюбу. Наприклад, якщо один із наречених, або навіть кожен з них, не знав про своє захворювання або, на

впаки, знав і все ж таки вирішив зареєструвати шлюб, то це не може розглядатися як підстава для визнання в майбутньому шлюбу недійсним. Але якщо один з наречених приховав відомості про стан здоров'я, наслідком чого може стати (стало) порушення фізичного або психічного здоров'я іншого нареченого, або їх нащадків, то другий має право звернутися до суду з вимогою про визнання шлюбу недійсним. Таким чином, для визнання шлюбу недійсним відіграє роль тільки приховання самого факту захворювання, а не наявність самого захворювання [1, с. 81].

Підставами припинення шлюбу відповідно до ст. 104 СК України є: смерть одного з подружжя або оголошення його померлим; розірвання шлюбу.

Розірвання шлюбу здійснюється органом державної реєстрації актів цивільного стану: за спільною заявою подружжя, яке не має дітей (ст. 106 СК України); за заявою одного з подружжя (ст. 107 СК України); за рішенням суду: у разі визнання розірвання шлюбу фіктивним (ст. 108 СК України); за спільною заявою подружжя, яке має дітей (ст. 109 СК України).

На практиці завжди шлюб складніше визнати недійсним (анулювати), ніж його припинити шляхом розірвання. Тому законодавство багатьох країн містить певні застереження щодо умов визнання шлюбу недійсним.

Так, у Франції позов про визнання шлюбу недійсним у разі відсутності добровільності, помилки в суб'єкті або в істотних цивільно-правових якостях особистості подружжя, подружжя, яке помилялося, не може вимагати визнання шлюбу недійсним, якщо вони спільно проживали протягом 6 місяців після того, як чоловік отримав повну свободу або дізнався про свою помилку (ст. 180, 181 ЦК Франції). За ЦК Квебека брак не може бути визнаний недійсним після трьох років існування, крім випадків, коли порушується публічний порядок.

Таким чином, особа, яка не може припинити шлюб шляхом визнання його недійсним, має звернутися до суду з позовом про припинення шлюбу шляхом розірвання. Такий порядок, на нашу думку, є цілком виправданим, оскільки правові наслідки розірвання шлюбу і правові наслідки визнання його недійсним різні.

За законодавством України можливим є визнання шлюбу недійсним після його припинення, причому незалежно від того, чи шлюб було розірвано, чи шлюб припинився через смерть дружини або чоловіка (ст. 43 СК України). І такі випадки почастишали, причому після смерті одного з подружжя, і метою спору насправді є не потреба у визнанні шлюбу недійсним, а поділ майна подружжя, набутого за час такого шлюбу, між спадкоємцями померлого подружжя. Ю. О. Заїка, при вивченні проблем становлення і розвитку спадкового права в Україні, зазначає, що «найпоширенішими підставами визнання шлюбу недійсним є укладання фіктивного шлюбу й укладання нового шлюбу без розірвання попереднього» [2, с. 235]. І далі: «Найчастіше потреба визнати шлюб недійсним після смерті колишнього подружжя зумовлена поділом спадщини між родичами померлого при спадкуванні за законом. Судовій практиці відомі випадки, коли спадкоємці померлого подружжя зверталися з позовом про визнання шлюбу недійсним, намагаючись позбавити інше подружжя права на спадкування за законом» [2, с. 239-240].

Визнання шлюбу недійсним після смерті спадкодавця є тим юридичним фактом, без правильного вирішення якого неможливо вирішити спір про право власності, про поділ майна. Досить часто такі спори не відповідають нормам моралі і уявленням про справедливість. Як справедливо зазначає Г. В. Кикоть: «Аналіз юридичної практики свідчить, що встановлення юридичних фактів, правильне вирішення судових справ неможливе без правильної соціальної і моральної оцінки фактичних обставин. Причому це буває не лише в ситуаціях, коли норми права відсилають до норм моралі, але й у багатьох інших випадках» [3, с. 121]. Серед таких випадків він називає й спори про визнання шлюбу недійсним.

І таких справ чомусь стає все більше.

Наведемо один нехарактерний навіть для нашої країни приклад. Так, рішенням Івано-Франківського міського суду та ухвалою Апеляційного суду Івано-Франківської області було розглянуто спір про визнання права власності на майно, придбане в недійсному шлюбі, відшкодування коштів і майна [4; 5]. Сутність спору полягала у необхідності поділу

спадкового майна, набутого під час спільного проживання ОСОБИ 1 та ОСОБИ 2, після смерті ОСОБИ 1 між ОСОБОЮ_2 та нащадками ОСОБИ 1. Причому спір стосувався шлюбу, укладеного в штаті Іллінойс США у 2001 р., тобто у час, коли ні СК України, ні Закону України «Про міжнародне приватне право» ще не було, КпШС України таке питання не врегулював, договору про правову допомогу у цивільних справах між Україною та США не підписано й досі, так само як і не ратифіковано ні нашою країною, ні США Гаазьку конвенцію про визнання розлучень та рішень щодо окремого проживання подружжя від 01.06.1970 р. Суд першої інстанції задовольнив позов спадкоємців — дітей померлої особи, апеляційна інстанція залишила в силі рішення першої. З огляду на те, що судами невірно було застосовано норми матеріального і процесуального права, а також на складність спору, очевидно, що спір цей розтягнеться на багато років.

Не вдаючись до деталей спору, оскільки його ще не вирішено остаточно, зауважимо, що інтерес до визнання недійсності шлюбу для вирішення зазначеного спору змусив нас звернутися до законодавства штату Іллінойс. Так, у Декларації штату Іллінойс про недійсність шлюбу встановлено, що термін анулювання шлюбу залежить від того, чому шлюб є недійсним. Строк на анулювання складає 90 днів з моменту, коли особа дізналась про таку проблему: хтось перебував під впливом наркотиків або алкоголю; хтось був розумово хворим під час укладання шлюбу; хтось був примушений до укладання шлюбу. Якщо шлюб було укладено неповнолітньою дитиною без дозволу батьків, ліміт часу для анулювання — до моменту досягнення дитиною 18 років. Якщо особа дізналася, що чоловік не може мати статевий акт, термін становить один рік. Немає обмеження за часом, якщо особа дізнається, що подружжя вже перебувало в іншому шлюбі. Немає обмеження у часі для анулювання шлюбів, заборонених законом. Після закінчення визначеного терміну для відповідних обставин шлюб можна тільки розірвати, а не анулювати [6].

На нашу думку, наведені обмеження у часі застосування засобів захисту сімейних прав є досить справедливими і логіч-

ними. Адже нерозумно визнавати шлюб недійсним через багато-багато років, посилаючись на те, що особа перебувала під впливом наркотиків або алкоголю, була розумово хворою або ж примушена до укладання шлюбу. Всі ці обставини стають очевидними для другого з подружжя та для заінтересованих осіб вже в найближчі дні та місяці спільного проживання. Враховуючи викладене, вважаємо за доцільне законодавчо обмежити у часі можливість визнання шлюбу недійсним у наведених та інших випадках.

Література

1. Сімейне право України: підручник / Ж. М. Баранова, В. І. Борисова, І. В. Жилінкова та ін.; за заг. ред. В. І. Борисової, І. В. Жилінкової. — К. : Юрінком Інтер, 2004. — 264 с.
2. Заїка Ю. О. Становлення і розвиток спадкового права в Україні : дис. ... докт. юрид. наук : спеціальність 12.00.03 / Ю. О. Заїка. — К., 2007. — 415 с.
3. Кикоть Г. В. Юридичні факти в системі правовідносин : дис. ... канд. юрид. наук : спеціальність 12.00.01 / Г. В. Кикоть. — К., 2006. — 198 с.
4. Рішення Івано-Франківського міського суду Івано-Франківської області від 2 липня 2015 р. у справі № 344/12103/14-ц [Електронний ресурс] / Сайт ЄДРСР. — Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/46087770>
5. Ухвала Апеляційного суду Івано-Франківської області від 5 жовтня 2015 р. у справі № 344/12103/14-ц [Електронний ресурс] / Сайт ЄДРСР. — Режим доступу : <http://www.revestr.court.gov.ua/Review/52092208>
6. Illinois Marriage and Dissolution of Marriage Act (750 ILCS 5/220) [Електронний ресурс] / Сайт Illinois General Assembly. — Режим доступу : <http://www.ilga.gov/legislation/ilcs/ilcs4.asp?ActID=208> 6&ChapterID=59&SeqStart=3000000&SeqEnd=3 700000